

נייר עמדה

פזרי הרבוביוו בקשר שבין ישראל ארציו
כאזיק ודקינוו אהשבתו

מאת: עופר רוזנברג

המרכז למחקר של המכללה לביטחון לאומי, צה"ל

מרכז המחקר
המכללה לביטחון לאומי, צה"ל

פער התרבויות בקשר שבין ישראל לערבים כללים ועקרונות להשבחתו

עפר גרוזברד

©

כל הזכויות על החוברת שמורות למרכז המחקר
המכללה לביטחון לאומי, צה"ל

עריכה אקדמית : פנחס יחזקאלי

עריכה לשונית : חוה אתגר

התמונות שעל הכריכה : לשכת העיתונות ההממשלתית

תל-אביב, תמוז, תשס"ז, יוני 2007

תוכן העניינים

5	הקדמה
7	מה לא קיים במאפיינים הפסיכולוגים וההתנהגותיים של הערבים?
9	מה קיים במאפיינים הפסיכולוגים וההתנהגותיים של הערבים?
10	סוגיית ה"כבוד" ומשמעותה
12	סוגיית המשפחה ומשמעותה
16	הצורך בקשר
18	סוגיית הגבולות הברורים ומשמעותה
21	משמעות ההבדל הבין תרבותי
23	משא ומתן בתרבויות שונות
26	האמת היא יחסית
28	מה משמעות ה"שלום" אצל הערבים?
30	כיצד יש להגיב למניפולציות?
31	סיכום
34	מקורות

עפר התרבויות בקשר שבין ישראל לערבים

כללים ועקרונות להשבחתו¹

עפר גרוזברד²

הקדמה

הרמטכ"ל לשעבר, משה (בוגי) יעלון, מתאר בספרו, "דרך ארוכה קצרה", מפגש ב- 24 בינואר 1996 של ראש הממשלה דאז, שמעון פרס עם יאסר ערפאת במחסום ארז. במפגש נטלו חלק אבי דיכטר כראש מרחב דרום של שירות הביטחון הכללי (שב"כ); ויעלון כראש אגף המודיעין בצה"ל, מהצד הישראלי; וראש שירות "הביטחון המסכל", מוחמד דחלאן מהצד הפלסטיני. בשלב מסוים הוזכר בשיחה מוחמד דף, בכיר המבוקשים, ויעלון ביקש את מעצרו. כאשר נקב יעלון בשמו, שאל ערפאת בהיתממות את דחלאן: "מוחמד שו?" (מוחמד מי?), כאילו אינו יודע מיהו. זו היתה ההוכחה, על פי יעלון, שערפאת משקר במצח נחושה. אחרים בצד הישראלי סברו שאנשי ערפאת רימו אותו (יעלון, 2008, ע' 80).

¹ תודה מיוחדת אני חב לד"ר פיני יחזקאלי שערך את המאמר ובכך תרם באופן משמעותי לאיכותו כולל הוספת דוגמאות חשובות להמחשת האמור.

² ד"ר עפר גרוזברד הוא עמית מחקר במרכז למחקר אסטרטגי ולמדיניות, המכללה לביטחון לאומי, צה"ל. פסיכולוג קליני ובעל Ph.D. ביישוב סכסוכים מהמכון לאנליזה ופתרון קונפליקטים של אוניברסיטת ג'ורג' מייסון שבארצות הברית. מחבר סדרת "הצופן התרבותי" (שלושה ספרים עד כה) בהוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון; כתב את הספר "מנחם בגין, דיוקנו של מנהיג – ביוגרפיה", שראה אור בעברית בהוצאת רסלינג; ובאנגלית במסגרת המרכז למחקר אסטרטגי ולמדיניות, המכללה לביטחון לאומי, צה"ל.

האמת לדעתי קצת שונה. ערפאת לא התכוון לעצור את מוחמד דף, אולם גם לא רצה לקיים ריב במהלך המפגש, ועל כן "החליק" את הנושא. עובדה זו לא הופכת את ערפאת לרודף שלום. הנקודה היא חוסר היכולת שלנו להבין את אופן קוד ההתנהגות והדיבור של הצד השני, ועל כן, גם לקיים עימם דיאלוג אפקטיבי. הדיאלוג המערבי המקובל אינו קיים בתרבות הערבית. היכולת ליצור דיאלוג אפקטיבי מחייבת ללמוד דרכי תקשורת חלופיות.

מטרת העבודה לפתוח צוהר למקבל ההחלטות הישראלי ולעוזריו לדרך אלטרנטיבית של קיום דיאלוג עם הסביבה הערבית המקיפה אותנו, על בסיס הבנת המאפיינים הפסיכולוגיים וההתנהגותיים שלה. טענתי העיקרית היא שאימוץ כללים ברורים של דיאלוג עם הצד השני, על סמך תרבותו, תביא לאפקטיביות רבה יותר של הקשר. המאמר דן אמנם בחברה הערבית, אולם, הניתוח נכון גם לחברות מסורתיות-קולקטיביות רבות בעולם, ביניהן חברות מסורתיות-קולקטיביות יהודיות. העובדה שהמאמר עוסק בשונות, שבין התרבות המערבית לתרבות הערבית, אין משמעה שלא קיימת שונות גם, למשל, בתוך התרבות הערבית עצמה. אולם, השונות בין הקבוצות גדולה מהשונות בתוך הקבוצות, ועל כן, יש טעם לדבר על ההבדלים ביניהן.

בניתוח אין כל כיוון פוליטי כזה או אחר. כל גווני הקשת הפוליטית בישראל יוכלו להשתמש בעקרונות הללו בקשר עם הצד השני במידה רבה יותר של אפקטיביות מהקשר שהם מקיימים היום. חשוב להדגיש עוד, כותב המאמר ער לקונוטציות הסטריאוטיפיות השליליות שיכולות להתעורר מהמאמר ביחס לבן התרבות הערבית. אולם, מאמר זה אינו בא לתת ציונים לתרבויות שונות אלא לנסות ולהבין אותן. כוונתי הפוכה בתכלית. היכרות עם האחר היא תנאי הכרחי לכל מגע מוצלח עם בן התרבות האחרת. לא ניתן להימלט מדיון מקצועי באופי החשיבה השונה של בני התרבות הערבית ובני התרבות המערבית.

והערה אחרונה לפתיח: מאמר בסדר גודל כזה יחטא לעולם בהכללה. הכללות אלה נכונות במקרים רבים, אולם, לעולם ניתן למצוא מקרים אחרים, בשתי התרבויות.

מה לא קיים במאפיינים הפסיכולוגיים וההתנהגותיים של הערבים?³

חמש מאות השנים האחרונות בתולדות האנושות נקראות "העת החדשה" או "העידן המודרני". זאת, משום ששינוי מרחיק לכת התרחש בעיקר בצפון אירופה ובצפון אמריקה בתקופה זו. אם בימי הביניים נטו החברות בעולם להיות חברות מסורתיות-קולקטיביות, עתה אנו חיים בעידן שבו הפך האדם – ולא הקבוצה – להיות המרכז. האדם נפרד מן הקבוצה. הוא החל לחשוב במונחי "אני" במקום במונחי "אנחנו", והחל לשאוף לממש את עצמו בתחומים שונים.

עידן זה מאופיין בהתפתחות מרשימה בשלושה צירים מרכזיים שתמכו זה בזה:

- **יצירתיות:** החיקוי וההעתקה פינו את מקומם ליצירתיות, שבה האדם סומך על עצמו ומאמין ביכולתו.
- **מדע:** המדע החל להחליף את הדת. כלומר, מיקוד השליטה עבר מן החוץ, מהאלוהים, אל האדם החושב באופן מדעי וסומך על עצמו.

³ רקע היסטורי ל"עת החדשה" ניתן למצוא בכל ספר היסטוריה הדין בתקופה זו. על הלידה הפסיכולוגית של היצירתיות, המדע והדמוקרטיה ראה אצל: גרוזברד, 2007, פרק 1.

- **דמוקרטיה:** שלטון דיקטטורי החל להיות מוחלף בשלטון דמוקרטי. בראשון האדם הוא משרתו של המנהיג והסמכות היא מחוץ לאדם ואילו באחרון המנהיג רואה את עצמו משרתו של האזרח שבוחר בו באופן חופשי ועצמאי. כך ששוב האדם הוא במרכז.

תהליכים רבי משמעות אלו לא היו נחלתם של חברות מסורתיות-קולקטיביות, הכוללות את העולם הערבי. בחברה הערבית, האדם חווה עצמו כחלק מקבוצה ולא כאישיות בעלת חשיבה עצמאית ונפרדת. על כן נמצא מעט מאוד יצירתיות, מדע ודמוקרטיה בחברה הערבית.

שתי עמדות רגשיות מערביות יסודיות לא קיימות בחברה הערבית – **אמפתיה** ו**אסרטיביות**.

אמפתיה זוהי עמדת ביניים רגשית, בין הזדהות לדחייה, העומדת בבסיס ההתפתחות המערבית של העת החדשה, והיא כמעט שאינה קיימת בחברה הערבית. חברות מערביות נוטות להיות אמפתיות, אך לא להזדהות עם האחר. ההבדל הוא שבעמדה אמפתית אני מבין את האחר, אך לא בהכרח מסכים אתו. בעמדה זו אני יכול להבין אותו, אך גם להציג לו עמדה המנוגדת לשלו, בצפייה שגם אותה ניתן להבין.

אסרטיביות היא בת זוגה של האמפתיה, וגם היא כמעט שאינה קיימת בחברה המסורתית-קולקטיבית הערבית. אסרטיביות זו עמדת ביניים רגשית, המכונה גם **תקיפות**, וממוקמת בין כניעה לתוקפנות. באסרטיביות, הפרט יכול לומר את דעתו מבלי להיות מוטרד יתר על המידה מסביבתו. תנאי הכרחי לקיום אסרטיביות הוא נפרדות רגשית ועצמאות חשיבתית.

היכולת להגיב באמפתיה ולנהוג באסרטיביות הם הישגים התפתחותיים של הילד המערבי שאינם מובנים מאליהם. התרבות המערבית הזדקקה לכמה מאות שנים כדי לפתח יכולות אלה. ברור, שאסרטיביות ואמפתיה הם

היסודות הנפשיים שעליהם נשען הדיאלוג בכלל והדמוקרטיה בפרט. הדיאלוג המערבי שבו כל אחד אומר את שלו, בתקיפות (אסרטיביות) ולא בתוקפנות, ואין הכרח להסכים, אבל ניתן להבין (אמפתיה), כמעט שאינו קיים בחברה הערבית. על כן מתגלעים בחברה הערבית ריבים ביתר קלות, גם על עניינים של טעם שונה (על מזג האוויר, למשל). אם לא ניתן להסכים עם האחר, האופציה היחידה היא עימות.

מה קיים במאפיינים הפסיכולוגיים וההתנהגותיים של הערבים?

אציין שלושה כללי התנהגות בסיסיים למפגש מוצלח עם הערבי, על בסיס המאפיינים הפסיכולוגיים וההתנהגותיים שלו. גורמים אלה מעורבבים זה בזה ומשפיעים זה על זה:

1. **כבוד הוא חזות הכל כמעט**, והשפלה שקולה למוות. על כן, תן כבוד גם לאויבך המר ביותר.
2. **למרות הכל אנחנו משפחה**: למרות שיש לעיתים שנאות, אנו חיים ביחד, אוכלים ביחד וחוגגים ביחד. אחים, לעיתים, רוצחים אחד את רעהו. אבל אחר כך, הם עשויים להתאבל האחד על מותו של אחיו, וגם לקחת את ילדיו תחת חסותם ולדאוג להם.
3. **הצורך בקשר הוא חיוני**.
4. **דאג תמיד שהגבולות יהיו ברורים**. בעולם הערבי אין ערך לאינדיבידואליזם. הערבים פועלים כקבוצה ומצייתים לסמכות. בהיעדר סמכות ברורה, הסרת איום הסמכות, הסרת הגבולות ומתן חופש בחירה לפרטים יובילו לפריקת עול ולאנרכיה, גם ברמה הפוליטית.

ארחיב לגבי כל אחד מהכללים הללו:

סוגיית ה"כבוד" ומשמעותה

סוגיית ה"כבוד" היא תכלית הכלל במנטאליות הערבית. כולם מכירים את הכנסת האורחים הערבית המפורסמת, הניתנת אפילו לאויבים בנפש. כשנכנס אורח, לא שואלים אותו "האם אתה רוצה לשתות?" וגם לא "מה תשתה?". כדי לא להביך אותו, פשוט מגישים לו.

אם ה"כבוד" הוא תכלית הכלל, הצד האחר של ה"כבוד" הוא "חוסר הכבוד" או *ההשפלה*.

לא קשה להבין מה משמעות השפלה, בושה ויחס לא מכבד לבן החברה הערבית. לו אין את היכולת שקיימת אצל בן המערב להתעלם מגירויים חיצוניים אלה בזכות הסתמכות על מקורות פנימיים שהתפתחו במשך השנים (הן בהתפתחות האישית והן בהתפתחות התרבותית). לו אין את היכולת לומר לעצמו – "שיגידו מה שהם רוצים", משום שהוא לא חווה את עצמו כיצור נפרד מסביבתו. לדידו, *השפלה שקולה למוות*.

מאחר שכולנו היינו פעם בני התרבות הקולקטיבית לא נותר לנו אלא להיזכר בפסוק חז"ל "המלבין פני חברו ברבים כאילו שפך דם".

כך לדוגמה, המשמעות של השפלת האב הערבי במחסום או בכל אינטראקציה אחרת, בנוכחות ילדיו ואשתו או בנוכחות מכרים אחרים, חמורה ביותר עבורו. הוא, שסמכותו נובעת ממעמדו בקבוצה, הכל נלקח ממנו ברגע אחד, ועל כך יתקשה מאוד לסלוח.

על כן, במצבים העלולים לפגוע בכבוד הערבי מומלץ מאוד להרחיק צופים נוספים. ביחידות לא יחוש הערבי את אותה הפגיעה.

האזנה לצוואות המחבלים המתאבדים מלמדת על עומק חווית *ההשפלה* אותה הם חווים מ"האויב הציוני", ועל הרצון לפצות על תחושות אלו במעשה שיביא להם כבוד.

דרך התמודדות אפשרית עם התופעה היא להעניק למחבלים הפוטנציאליים הללו את הכבוד המיוחל בחייהם, כדי שלא יצטרכו למוות כדי לקבלו. הדרך

לעשות זאת היא להביע כבוד כלפי "הצעירים, המהווים אויב עז נפש וקשה להתמודדות".

בתחילתה של מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006, הצהיר חסן נסראללה שהוא מוכן לכל מלבד להשפלה (ראה למשל אצל: Brainsy Quate, 2009). בדומה, הצהיר החמאס בתחילתו של מבצע עופרת יצוקה בחורף 2009, שגם אם יגררו גופותיהם ברחובות העיר, הם לא ייכנעו (ראה למשל אצל: DPA, 2009). בסופה של מלחמת לבנון השנייה הסכים החיזבאללה להפסקת אש, כשהוא מציג את המלחמה כניצחון מפואר. מתוך עמדה זו – ואך ורק מתוך עמדה זו (למעט מצב של כיבוש שטח ה"מייצר" תבוסה בעין) – הוא היה מוכן לנצור את האש. גם בכיר החמאס, מחמוד א-זהאר הביע הסכמה ל"תהדיה" בתום המבצע בעזה ובלבד שלא תהיה "מקפחת ועושקת" (ברקו, 2009).

דוגמה למסר שמחטיא את מטרתו כיוון שהוא מייצר השפלה, היה ההכרזות שחיילי החמאס ברחו, התחבאו מאחורי ילדים, גנבו ורימו. הכרזות כגון אלה טובות, אם היינו מתעתדים לשים סוף לשלטון חמאס. אולם, אם הבנו שחמאס ימשיך לשלוט בעזה לאחר המבצע, הכרזות כאלו רק מחזקות את המוטיבציה של החמאס להמשיך ולשגר לעברנו טילים, כדי להוכיח לנו שחייליו אמיצים. עדיף היה לטעמי למצוא ניסוחים המכבדים את החמאס שאיתם נוכל לחיות (כבוד לדתם, לתרבותם, ללוחמים האמיצים שביניהם וכדומה). זאת, כדי ליצור משוואה, שבה יש להם מה להפסיד ואין הם צריכים להוכיח דבר לאיש.

כמו שניתן לעשות שימוש בכבוד, ניתן לעשות שימוש בהשפלה. כך למשל, העבירו האמריקנים "טקס ההשפלה" לסדאם חוסיין, לאחר שנתפס, כדי לאותת לחסידיו כי לא יהיו רחמים במקרה זה. כוונה דומה הייתה לתורכים כשגילחו בכלא את שערן וזקנו של מנהיג המחתרת הכורדית, עבדאללה אוצ'לאן, על מנת להשפיל אותו ולהבהיר את כוונותיהם לגביו.

יחד עם זאת, הורה יאסר ערפאת לעצור ארבעה מנהיגי חמאס בכירים (ביניהם, ד"ר מחמוד א-זהאר) ולגלח להם חצי זקן וחצי שפם – מעשה משפיל ביותר שהוכיח את נכונותו, יכולתו ואי יראתו של ערפאת להתעמת עם מתנגדיו (יעלון, 2008, ע' 75). אולם, כשנוקטים בצעד קיצוני בעיניים ערביות כהשפלה, ראוי לוודא קודם שיריבך אכן מחוסל. ההשפלה הזו נצרבה בזיכרון של חמאס, וניתן להסביר בה הרבה מהתנהגותו הברוטאלית של חמאס כלפי פתח, כאשר כבש את השלטון ברצועה מידי ב- 14 ביוני 2007.

הצד השני של המשוואה נכון לא פחות. אם הכבוד הוא תכלית הכל, היכולת להביא את הערבים לכבדנו בחברה המבוססת על קוד הכבוד, מחייבת לא למחול על כבודנו בשום פנים, כפי שאל לנו להקל ראש בכבודו של האחר. כך למשל, ה"התנתקות" מרצועת עזה בקיץ 2005 נתפסה כבריחה וכהשפלת ישראל על ידי הלוחמים הפלסטינים בעזה, ועל כן, גררה המשך ירי על יישובים מעבר לקו הירוק.

סוגיית המשפחה ומשמעותה

הכלל השלישי הוא זה: באינטראקציה עם הערבי אמץ את דפוס ההתנהגות הערבי בתחום זה – את "מודל המשפחה" – ולא את הדפוס המערבי – את "המודל הדמוקרטי".

"מודל המשפחה" הוא דפוס התנהגות רגשי ונוטה לקרבה; בניגוד לדפוס ההתנהגות המערבי אותו נכנה "המודל הדמוקרטי", שהוא מרוחק ולוגי יותר. מה שמאפיין את "מודל המשפחה" הוא רגש **ההזדהות**. אני מעניק לאחר את התחושה שאני אתו עד הסוף. אני מסכים אתו ומצדיק אותו (כזו למשל, ההזדהות העמוקה של העולם הערבי עם הפלסטינים כאילו היו איש אחד). כאשר אני מזדהה עם האחר, אני נכנס לנעליו ורואה את העולם דרך עיניו. אני מצדיק אותו לגמרי, ואז, גם ניטלת ממני היכולת להבין עמדה מנוגדת.

דמוקרטיה מושתתת על היכולת להבין את האחר מבלי ההכרח להסכים אתו. בחברה הערבית הפרט מזדהה עם האחר, מצדיק אותו או לחילופין דוחה אותו לגמרי, אך אין לו את יכולת הנפרדות והעצמאות החשיבתית שמבטאת אמפתיה.

בעולמו של איש ערב, בהעדר חשיבה עצמאית ונפרדת, האפשרות היחידה האחרת מלבד ביטוי של קשר וקרבה היא המלחמה; והדרך להרחיק מלחמה במידת האפשר הם ביטויי קשר וקירבה.

רגש נוסף דומיננטי בחברה הערבית הוא רגש **הרחמים**. זה הרגש שבו גאים הערבים, והוא מפותח פחות בחברה המערבית המודרנית. אנו מכירים אותו גם מהמסורת היהודית הקדומה, שבה יש דגש על רחמים (אלוהים הוא "אל רחום וחנון אך אפיים ורב חסד ואמת").

פה, יש הזדהות עם החלש ולא אמפתיה אליו (בן החברה המערבית עשוי לדחות רגש זה ולומר "אל תרחם עלי, אני לא מסכן". כך ישיב לעצמו את תחושת העצמאות). בהעדר כלי האמפתיה והאסרטיביות בתרבות הערבית, נותרת רק ההזדהות.

על פי דפוס זה, ניתן לראות שבן מדינה ערבית אחת יפנה בדרך כלל לבן מדינה ערבית אחרת בתואר "אחי". ניתן גם להביא דוגמאות מוצלחות לקשר בין מנהיגים מערביים למנהיגים ערביים על פי דפוס זה:

קרטר קרא לסאדאת "אחי" (Brzezinski, 1985, ע' 284) ובגין אמר לערבים שהוא מושיט להם "לא יד לשלום בלבד אלא יד אחים" (גרוזברד, 2006, ע' 167).

מי שהפך את המשא ומתן לשלום בין מצרים לישראל למוצלח היה הנשיא האמריקני קרטר, שיצר "קשר של אחים" עם סאדאת וגם קרא לו כך (בגין וסאדאת נפגשו במהלך המשא ומתן מעט פעמים וכשנפגשו טוב לא יצא מכך). סאדאת הבטיח לקרטר פעם ועוד פעם שהוא לא יאכזב אותו. הוא הוסיף ואמר

כמה עמו מעריץ את קרטור (Brzezinski, 1985, ע' 284). הייתה ביניהם תחושת ברית של אחים ממש.

תחושת ברית של אחים הייתה גם בין חוסיין ליצחק רבין. על כן, מהרגע שהחליט חוסיין שהוא מוכן לעשות שלום עם ישראל, הכול הלך פשוט וקל. הוא ורבין השאירו את הפרטים הטכניים של חילופי שטחים וקשיים נוספים לעוזרים בהנחיה אחת – להגיע להסכמה.

נזכור עוד, כי מנחם בגין רכש את ליבם של בני עדות המזרח, בין היתר, בזכות שתי מלים שבהם היה פותח את נאומיו: "אחי ואחיותיי". בבחירות 2006, סיפרו לא מעט ערבים ישראלים שהצביעו לעמיר פרץ, משום שהוא פנה אליהם בכינוי "אחים".

כיצד מציבים גבולות ומענישים על פי המודל המשפחתי?

גם לאחר פיגוע טרור, התגובה שנגיב כלפי הפלסטיני אסור שתהיה תגובה של נפרדות, שתעסוק בהסכמים שהפר, או במה שירה. כדי שהוא יעמוד בהסכמים, עלינו להכיר בצרכים הרגשיים שלו. מה שידבר אליו הוא מה שאמרו לו הוריו בכל שנות ילדותו, כשהענישו אותו. הם אמרו לו שהוא מכריח אותם להתנהג אליו כך. הם דיברו אליו בשפה של ביחד ולא של עצמאות ונפרדות, לפיה כל אחד חופשי לכלכל את מעשיו. כך נבנית מחויבות לקשר. כך לומד הפלסטיני **שהוא מחויב לאחר ולא להסכם**.

המחבל המתאבד הוא הסמל המובהק ביותר של חשיבה זו שאינה יכולה לדמיין ניצחון על האויב באופן שאני אחיה והוא, האויב, ימות. חברה שלמה המזדהה עם סוג זה של פיתרון מספרת לנו עד כמה היא חושבת במונחים של "ביחד" לחיים וגם למוות. עד כדי כך לכודה החשיבה הערבית במלכודת האחר והקבוצה ולא עומדת אוטונומית בפני עצמה לערוך את שיקוליה שלה. במפגש עם אופנות חשיבה זו **קשר** הוא העיקר, ורצוי קשר חם, ולא הסכמים וחוזים

המייצגים את ערך האמת. ככל שהקשר יהיה חם וקרוב יותר, ככל שהקשר יהיה משפחתי יותר, כך ידעו תיאוריות הקונספירציה שמקורם בתחושת האיום.

יש לזכור, שבן החברה הקולקטיבית מייחס משקל רב לתגובות הצד שכנגד, יותר מבן החברה האינדיבידואלית. הרי אמרנו שהוא מכוון לקשר ולא לחשיבה עצמאית. על כן, לתגובותינו תהיה השפעה מכרעת עליו. אם נשכיל להגיב מתוך המודל המשפחתי יהיה לדבר, לדעתי, השפעה מהירה ומרחיקת לכת.

אין בעולם הערבי מודל של שלום זולת המודל המשפחתי. שלום בין אחים הוא שלום של הזדהות עם האחר וקשר ולא של עצמאות ונפרדות רגשית. המודל הדמוקרטי של בחירה חופשית ומימוש עצמי פשוט לא קיים. הערבי הפשוט ברחוב שאליו יש לפנות – כשאין סמכות שלטונית ויש אנרכיה – צריך לחוש שאנו מכבדים אותו וחשים באמת שאנו אחים; שאנו משפחה אחת עם גורל משותף. רק ברגע שלפלסטיני הפשוט ברחוב תהיה החוויה הזאת, יפחת לדעתי יצר ההרס והטרור.

היכולת לעמוד בהסכם דורשת מבנים נפשיים שלא קיימים בכל תרבות, ובוודאי לא במצב של אנרכיה. תמיד, אבל תמיד, גם במצב של הפרת הסכמים, התגובה שלנו חייבת לבוא מתוך "מודל המשפחה"; ושוב, אינני מכוון לתגובות "רכות יותר". אני מכוון ללבוש שבו תיעטף התגובה, שצריך להיות מחובר לעקרונות שלהלן. כפי שכתבתי, גם אחים לעיתים רוצחים האחד את השני. אבל, אחר כך הם עשויים להתאבל האחד על מותו של אחיו וגם לקחת את ילדיו תחת חסותם ולדאוג להם, וודאי לאכול יחד ולעשות חפלה.

דוגמה לשימוש נכון ב"מודל המשפחה" אחרי תגובה צבאית, קשה ככל שתהיה, היא הצהרה מטעם ראש הממשלה הישראלי למשל, שכל ילד פלסטיני שנהרג הוא כילד שלנו שנהרג, שלא לדבר על חיקוי מעשהו של המלך חוסיין במקרה של פגיעה בחפים מפשע, שלאחר רצח שבע הבנות בא לישראל לנחם

את המשפחות. כך נוכל להגיע לליבם של הפלסטינים וליצור אתם קשר רגשי שבלעדיו לא תחול כל התקדמות.

ראוי שזכור, שבמגעינו עם מכרים ממוצא מזרחי, אנו מתנהגים בדרך כלל באופן חם יותר מהתנהגותנו ל"אשכנזים": נשיקות, טפיחות הדדיות וכיוצא באלו מחוות. מדוע? משום שאנו מפעילים רגישות אינסטינקטיבית לצורך של האחר.

בפנייה לקבוצה בעלת מאפיינים קולקטיביים מובהקים כחברה הפלסטינית ובמיוחד כזאת הנמצאת במצב של פירוק, הדבר נכון שבעתים.

הצורך בקשר

לבן התרבות הערבית **צורך העמוק ורב בקשר**. המשמעות של קשר היא הצורך לחוש שגורלו שזור בגורלה של הקבוצה שבתוכה הוא חי. קשר זה יכול להיות חם ומטיב; אך גם פוגע והרסני. אפשרות השלישית, המועדפת על בן התרבות המערבית, המושתתת על עצמאות ונפרדות – לא קיימת עבורו.

הצורך בקשר יכול להסביר תופעות שונות, למשל את תופעת המחבלים המתאבדים.

המחבל המתאבד הרי יכול היה להגיע ליעד ובאותו "מחיר" להניח את הפצצה ולברוח. מה המשמעות של בחירתו לעטוף עצמו בפצצה ולמות אתנו? המשמעות היא חוסר יכולת אפילו לדמיין מה שכל חייל במלחמה מדמיין – גורל שונה לו ולאויב: הוא יחיה ואילו האויב ימות. כל כך חזק רצונו לחיות ולמות אתנו, עד שאין הוא חש, שיש לו יכולת להשקיע בעצמו כאינדיבידואל ולכלכל את חייו לבדו ובעצמו.

אם הקשר הוא העיקר, ואם קשר ומתן כבוד יכולים להיות גורמים מרסנים בדו הקיום עם החברה הערבית, נכון יהיה לנצל כל הזדמנות לקשר; ולא נכון להימנע מקשר, גם עם אויביך הגדולים והמרים ביותר (כך גם קורה בתוך

החברה הערבית, שבה יריבים בנפש ממשיכים במגעים ואף מתחבקים ומתנשקים כאחים בעת פגישותיהם).

מתוך הסיבה הזו למשל, אנו עלולים להפסיד כאשר אנו מחרימים גורמים בחברה הערבית; ומעדיפים מגעים באמצעות מתווכים, כמו למשל אש"ף בתקופה של טרום הדיונים על הסכמי אוסלו; או החמאס היום.

פה ראוי להדגיש כי אין בדברים משום נקיטת עמדה פוליטית. ההיפך הוא הנכון, ויתכן מאוד גם יכולים להיות שיקולים נכונים אחרים להעדיף חרם. ברצוני אך להצביע על העובדה, ש"ברוגזים" בחברה הערבית הם קצרי טווח. שם, החלוקה הקיימת אצלנו, שמצדדי הקשר עם חמאס למשל ימצאו בשמאל; ושלוליו בימין אינה קיימת. גם יריבים המחפשים את נפשם של יריביהם מקיימים קשר רצוף, כשקשר זה אינו מפריע בידם לפעול למען השגת האינטרסים שלהם.

הרעיון המרכזי הוא "**קשר לשם קשר**", בלי קשר לאגינדה כזו או אחרת, ועם כל גורם שהוא.

ניצול הזדמנות ליצירת קשר ולשמירה עליו היא למשל התגובה הפוטנציאלית להצעות פתרון של מדינות ערביות. לדוגמה, הצעתה האחרונה של הליגה הערבית לקדם את תהליך השלום, בלי קשר לרצוננו לקבלה או לדחותה. אם הקשר הוא העיקר, יש להרעיף כבוד על היצירתיות, היוזמה והרצון הטוב של המציע, להעלות על נס חלקים בה המקובלים עלינו (גם אם את הרוב אנו דוחים) ולהציע המשך הידברות. ההצעה חשובה לא בשל תכניה, אלא כבסיס ליצירת קשר וכסיבה להעניק כבוד לגורמים שמאחוריה; והרי הכבוד שנעניק להם, כפי שאמרנו, הוא כבר חצי מהפיתרון.

סוגיית הגבולות הברורים ומשמעותה

הפרט הערבי מתאים את עצמו לקבוצה שלה הוא שייך באופן מתמיד. תפקידו החברתי הוא זה המניע את התנהגותו יותר מאשר אישיותו הספציפית. אם הוא גבר או אישה, צעיר או מבוגר, פקיד או חייל, משרת או אדון – תפקידו, וכמובן, הארגון שאליו הוא שייך קובעים עבורו את זהותו. על כן, במצבים שונים הוא עשוי להתנהג באופנים שונים. זאת, בהתאם לאופן שבו הוא מפרש את ציפיות סביבתו ממנו.

דוגמא מוחשית לכך הם העיראקים שהריעו לסאדאם חוסיין; וביום שלמחרת הריעו לנפילתו. הם לא נשענו על אמת פנימית שלהם, אלא על הסכמה חברתית. דוגמא נוספת היא הצבעת ערביי ישראל בבחירות העירוניות על פי שייכות חמולתית ולא על פי דעה אישית; ודוגמא חזקה מכל היא מיעוט הקולות בעלי חשיבה עצמאית שאינם הולכים עם הקונצנזוס בחברה הערבית.

תופעה זו מנוגדת לאופן תפקוד האדם המערבי, החש נאמנות ל"עצמי" שלו, ונוטה להתנהג בסיטואציות שונות באופן דומה – לפחות ביחס לבן התרבות הערבית.

הפרט הערבי גדל במשפחה מסורתית היררכית, שבה האב מצוי במרכז ולא הילד, כפי שמקובל במערב (לא בכדי, קרויה המאה ה-20 במערב "המאה של הילד"). בדרך כלל, הוא מורגל לכבד את אביו, להזדהות עם רצונותיו ולציית לו באופן מלא. מרד גיל ההתבגרות, החיוני לפיתוח זהות עצמאית ונפרדת, כמעט שאינו מוכר בחברה הערבית, וההורה קובע עבור ילדו במקרים רבים עם מי יתחתן ומה ילמד. ההורה הערבי נוטה להיות כפוף לאביו גם בשנות בגרותו ומתייחס אליו כאל סמכות עליונה.

הפרט הערבי גדל על גבולות ברורים וסמכותיים. על כן, הוא מצפה לגבולות ברורים מהסביבה. בעולם שכזה הוא אמנם בונה לעצמו מערכת פנימית

חלופית, שאינה מסכימה עם הסמכות. אולם, הוא יבטא אותה רק כשיחוש שהוסר איום הסמכות. אז, הוא עלול להיות מאוים מאוד מן החופש, לעבור מכניעה לתוקפנות, ולפרוק כל עול.

קביעה זו נכונה גם ברמה הפוליטית ויעידו על כך מצבי האנרכיה השונים הרווחים בעולם הערבי כשהסמכות השלטונית מתערערת (ברצועת עזה; ביהודה ושומרון; בלבנון ובעיראק).

החלטה להעניק לפרט הערבי חופש, חירות ודמוקרטיה בסגנון מערבי, לפני שעבר מהפך תרבותי לאורך שנים, יכולה לנבוע רק מחוסר הבנה של הצרכים הפסיכולוגיים והרגשיים שלו. רבים מבני החברה הערבית מעולם לא התבקשו בחייהם לבחור בחירה משמעותית, והאב הערבי לעיתים רחוקות ישאל את ילדו במה הוא בוחר.

דמות סמכות שתנהג בדרך זו תיתפס כחלשה. אין פלא איפה, שכשמעניקים לפרט הפלסטיני את זכות הבחירה הוא בוחר במפלגה פונדמנטליסטית כחמאס שעקרונותיה הדתיים שוללים את חירות הפרט. כך הוא מספר לנו על הצרכים הרגשיים המאפיינים אותו.

גם בקרב המיעוט הערבי בישראל ניתן להבחין בתהליך ארוך טווח, שבו החופש הדמוקרטי הניתן להם מעודד את חלקם לירות את הענף שהם יושבים עליו. קרי, לפעול נגד המדינה המעניקה להם חופש. גם הם עברו לאורך השנים ממצב של כניעה להתנהגות היוצרת אנרכיה. זאת, במקום להשתמש בכוחם האלקטוראלי באופן מושכל, על מנת להשיג לעצמם זכויות.

לטעמי, גם הם מבקשים מקבוצת הרוב – בדרכם שלהם – להציב להם גבולות ברורים ותקיפים; אך גם לחבק אותם, כדרכם של אחים באותה משפחה..

דוגמא נוספת שתעזור להבין את אותה התנהגות שבה הפרט מתקשה להפנים אחריות אישית וזקוק ל"שוטר", היא ריבוי תאונות הדרכים במגזר הערבי. הציות לתמרורים ללא נוכחותו של שוטר דורש הפנמה של מוסכמות. הפנמה כזו רחוקה מלהיות מובנת מאליה בחברה הערבית. שיקולי בוש, כבוד ועונש,

הקיימים רק בנוכחות צופה חיצוני, הם אלה שעשויים להשפיע על התנהגותו של הנהג הערבי.

באופן דומה, נהגים ערביים רבים לא חוגרים חגורת בטיחות. התחושה שאני יכול להיות אחראי לגורלי אינה דומיננטית. תחת זאת קיימת נטייה ללעוג למי שחוגר חגורת בטיחות, משום שהוא "פחדן". זאת, לצד הסתמכות על כוח עליון במקום על העצמי.

המסקנה המתבקשת היא שבן התרבות הערבית. מפרש העדר תגובה שלנו כחולשה, משום שהוא גדל בחברה בעלת גבולות נוקשים ללא יכולת בחירה וחופש. לכן, בקשר עם בן החברה הערבית עלינו להציב גבולות ברורים ותקיפים. זהו העולם שבו גדל הערבי והעדר הבנה זו פוגעת בצרכיו הרגשיים האמיתיים. כשלא נציב לו גבולות ברורים, הוא ינסה לבדוק אותנו שוב ושוב ויאגר אותנו, כדי לברר לעצמו, היכן הם אותם גבולות שעזרו לו לאורך חייו למצוא את מקומו בקבוצה.

חשוב גם שנעשה הכל לחזק את סמכותם של מנהיגים בצד השני בעיני אנשיהם, שהם פוטנציאלים לכריתת הסכמים עימנו, אם ברצוננו שהסכמים אלה יכובדו.

פעמים רבות נאמר לנו על ידי מנהיגים ערביים שרק מנהיג חזק יכול לעשות שלום. סאדאת טרם שבא לירושלים, שאל את צ'אושסקו, נשיא רומניה לשעבר, רק שאלה אחת על מנחם בגין: "האם הוא מנהיג חזק וישר?" (Carter, 1982, עמ' 284-285).

לאורך השנים האחרונות העלבנו, לא אחת, את שליט סוריה, בשאר אל-אסד, בהכרזה שהוא מנהיג חלש. תחת זאת יכולנו להצהיר ש"אסד הוא מנהיג אמיץ ושאתו אפשר לעשות שלום." (שוב, בלי שום קשר להסכם שייחתם או לא ייחתם עם סוריה). יכולנו להוסיף ולהחמיא לו באמירה, שאנו מעריכים גם את אביו כאיש אמיץ.

ככל שאנו מעליבים את אסד יותר כך הוא זקוק יותר להוכיח את כוחו גם ביחס לבני עמו. ככל שנכבד אותו יותר כך הוא לא יצטרך להוכיח את עצמו ואת קשיחותו. כך אנו מחזקים אותו גם בארצו, והרי זה מה שאנו צריכים, מנהיג ערבי חזק ולא חלש.

משמעות ההבדל הבין תרבותי

במהלך הלחימה בעזה בחורף 2009, פרסם צה"ל כרוזים לתושבי עזה, בבקשה שיסגירו את המחבלים לידינו. בכרוזים נכתב: **"קחו אחריות לגורלכם"** (ynet, 2009). זוהי צורת חשיבה מערבית שלא פועלת בחברה הערבית. אילו יכלו הפלסטינים לקחת אחריות אישית על גורלם הכל היה נראה אחרת. הם חיים בעולם שבו פעולותיהם מונעות מכורח הסביבה ולא מתוך בחירה אישית. בחוויותיהם, הם מגיבים ולא יוזמים. במקום זאת, הייתי מציע לכתוב: **"הטרוריסטים מכריחים אתכם להסגיר אותם כדי להגן על משפחותיכם"**. כלומר, זה לא שאתם בוגדים בהם. הם אלה שלא השאירו בידיכם ברירה.

במפגש בין בן החברה המסורתית לבן החברה המודרנית או בין הערבים לבנינו, כל ההבדלים שצוינו לעיל יוצרים פערים ידועים, אוניברסאליים, המצריכים למידה משני הצדדים על מנת לגשר עליהם:

בן התרבות המערבית מכוון לעצמאות (מיקוד שליטה פנימי); ואילו בן התרבות הערבית מכוון לקשר (מיקוד שליטה חיצוני). בן התרבות המערבית חונך מינקות להיות אינדיבידואל, בעל חשיבה עצמאית, נפרד מסביבתו; ואילו בן החברה הערבית חונך מלידתו להיות חלק אינטגרלי ממשפחתו ולתפקד בהרמוניה אתה.

בהיעדר הבנה הדדית נוצרים חוסר סימטריה וחוסר איזון מובנה, ומתרחש פיצוץ בלתי נמנע.

בהעדר מבנים נפשיים של עצמאות ונפרדות, **לא מתפתחת יכולת של לקיחת אחריות אישית**. אזו אנו נפגשים בהאשמות בלתי פוסקות המכוונות לצד האחר, ללא כל תהיה בנוגע לחלקי שלי במה שארע. לקיחת אחריות דורשת תהליכי הבשלה התפתחותית של מבנים רגשיים-נפשיים.

במהלך מבצע "עופרת יצוקה", בחורף 2009, אמר שר החוץ המצרי, אחמד אבו אל-רייט, שהחמאס "נתן לישראל הזדמנות על מגש זהב" לצאת למתקפה (סוכנויות הידיעות, 2009); ודוברי החמאס אמרו: "הטמטום הגובר של ישראל מאלץ אותנו להגביר את הירי" (נחמיאס, 2008). כדאי להקשיב למוזיקה של החשיבה הערבית, השונה כל כך מזו המערבית. זהו עולם שבו האחד גורם לאחר, מזמין את האחר, מכריח את האחר, אבל, לא עולם שבו כל אדם אחראי למעשיו. בהמשך לחשיבה זו, מסרים אפקטיביים מצד מנהיגי ישראל לאוכלוסייה בעזה יכולה הייתה להיות: **"אתם מכריחים אותנו לתקוף אתכם"**.

כך לדוגמה, גיוס מתנדבים ללחימה נגד היישוב היהודי ערב מלחמת העצמאות – המבחן הקריטי של ערביי פלסטין, שהסתיים באסון ("ב"נכבה") – היה מגוחך ממש – 5,000 לוחמים מתוך אוכלוסייה של 1.3 מליון נפש. סיבה חשובה שניתנה לאי ההצטרפות ללחימה ולאי הנכונות לסכן חיים הייתה הציפייה של רבים מערביי הארץ שמדינות ערב תילחמנה עבורם (כהן, 2008, עמ' 77-78).

דוגמה נוספת לחוסר לקיחת אחריות היא סוגיית הכרזת העצמאות הפלסטינית. הכרזת עצמאות היא אמירה ברורה הנוגעת לנפרדות, מחויבות ויכולת להשקיע בעצמך. למשל, עצמאות ברמה המדינית משמעותה לבנות כבישים ובתי ספר ופחות להתעסק עם האחר. הפלסטינים יכולים היו כבר מזמן להכריז על עצמאות, והם לא עושים כן. הם בוחרים במודע, ובעיקר שלא במודע, להתעמת עם ישראל במקום להשקיע

בעצמם. כאותו אורח שמצפה שייקחו עליו אחריות הם עדיין מצפים שהצד השני הוא זה שיעזור להם להרגיש טוב.

כך בנויה הקבוצה הקולקטיבית שבה – במקרה הטוב – האחד לוקח אחריות על האחר יותר מאשר האחר לוקח אחריות על עצמו. זאת הציפייה העמוקה של הפרט הערבי. אבל, אנו ממשיכים לדבר אליהם במונחים של נפרדות ועצמאות. למשל, **”שתי מדינות לשני עמים”**, ולא **”אנו אחים ונעזור לכם...”**. עלינו להחליף מסרים של נפרדות במסרים של ביחד. **”אנחנו ביחד נבנה את האזור...”** **”אנחנו ואתם, ביחד, נעזור לכם להקים מדינה”**; וכדומה.

תיאוריות קונספירציה שונות (לדוגמא, אסון ה-11 בספטמבר הוא דבר שהאמריקאים עשו לעצמם כדי להאשים את העולם הערבי) הרווחות בעולם הערבי גם הן חלק מתחושה פנימית חזקה של הערבי שהוא נשלט מבחוץ על ידי כוחות גדולים ממנו. זוהי חווית חיים של האדם הערבי הגדל במשפחה פטריארכאלית ובשלטון דיקטטורי. גם היא מספרת לנו את עוצמת הקשר והמעורבות הרגשית עם האחר בניגוד לחוויית נפרדות ועצמאות. החברה הערבית מאפשרת, אם כן, קשר חם וקרוב של הזדהות או לחילופין קשר של דחייה ותוקפנות. האופציה המערבית של עצמאות ונפרדות רגשית לא קיימת.

משא ומתן בתרבויות שונות

ילד מערבי רגיל מחונך מגיל צעיר מאוד על יסודות המשא ומתן. למשל, אם הילד לא סידר את צעצועיו תבקש ממנו אמו לסדרם. אם הילד יסרב, האם עשויה לומר לו שהיא מוכנה להמתין מעט, נניח עד ארוחת הערב אבל לא יותר; ואולי לשאול, אם הוא צריך עזרה. כך יכול הילד לדון באפשרויות שונות ולהעלות רעיונות יצירתיים משלו: האם לסדר עכשיו או אחר כך, עם אמו או בלעדיה וכדומה. כך מתפתח משא ומתן בין הילד לאמו. הוא יגיד את שלו והיא תגיד את שלה.

ילד ערבי רגיל שלא יסדר את צעצועיו, אימו עשויה לאיים עליו באופנים שונים. למשל, שאם לא יסדרם היא תיתן אותם לבת דודתו. הילד ירוץ מיד לסדר את הצעצועים. ולאחר מכן, הוא עוד עשוי להבטיח לאם מתוך קבלת מרות וציות מלא שיותר הוא לא יתנהג כך. הילד הזדהה עם אמו לחלוטין. אבל משא ומתן לא היה כאן. האיום עשה את שלו.

למשא ומתן בסגנון מערבי יש מרכיבים לוגיים ויצירתיים. שניהם, כפי שהוסבר, כמעט שאינם קיימים בחשיבה הערבית. הלוגיקה מאפשרת לילד לשקול, האם הוא רוצה לסדר עכשיו או אחר כך, עם אמו או לבדו וכדומה. היצירתיות מאפשרת לו להעלות רעיונות חדשים. למשל, להציע לאמו שיסדר רק את המשחקים שלא ישחק בהם יותר.

הילד המערבי מתורגל ביסודות המשא ומתן שבהם אפשר לנמק, להתווכח ולהעלות רעיונות חדשים כבר מגיל צעיר מאוד. חשיבה לוגית ויצירתית דורשת מרחב פנימי חופשי מקונפליקטים (למשל, כזה שהוא נטול איום משמעותי). מרחב זה כמעט שלא קיים אצל הפרט הערבי. האדם הערבי מתבונן בפליאה על איש המערב העסוק במשא ומתן ומקנא בחירות האלוהית שלקח לעצמו לומר כל דבר שעולה על דעתו, כמו גם ביכולתו לשחק עם מחשבותיו. לדידו, רק אלוהים מרשה לעצמו חירות כזאת.

כדי לערוך סיעור מוחות על האדם להיות אינדיבידואל, נפרד מן הסביבה, החש שהסמכות ששלחה אותה לערוך משא ומתן מאפשרת לו להעלות רעיונות חדשים ואף תחמיא לו על כך. אותו סיעור מוחות שמטרתו למקסם את רווח שני הצדדים, שבו כל צד מנסה לשכנע את השני בהיגיון ולהעלות רעיונות מבריקים לפתרון הבעיה שלא הועלו קודם לכן – בדיוק תהליך כזה אינו אפשרי בחברה הערבית, שאינה אמונה על יסודות הדיאלוג. כפי שצוין קודם לכן, ללא המבנים הרגשיים של אמפתיה ואסרטיביות שבו הפרט מנסה להבין, אך לא בהכרח להסכים עם האחר (אמפתיה) ולומר את אשר על ליבו בתקיפות (באסרטיביות), אך לא בתוקפנות, נסתם הגולל על אפשרות למשא ומתן בסגנון מערבי.

אז איך, בכל זאת, מתנהל משא ומתן בעולם הערבי?

לא על סמך תרגילים לוגיים ויצירתיים, שבהם המטרה היא להגיע לפיתרון מסוג של "רווח - רווח"; ולא על סמך סיעור מוחות, שמטרתו להעלות רעיונות חדשים. משא ומתן בעולם הערבי הוא בעיקר מערכת גישושים, הבאה לבדוק את עמדת היריב, לעיתים מתוך חיפוש התזמון הנכון; לעיתים, מתוך הענקת מחוות שונות ובעיקר כדי ליצור קשר.

כשנשיא מצרים לשעבר, אנוואר סאדאת בחר בחירה אסטרטגית בשלום, הוא יצר אימפקט רגשי מרחיק לכת בבואו לירושלים. בעיקר, הוא גרם לציבור בארץ להזדהות אתו, ולא להישאר מרוחק. בהמשך, נהג לומר ששלום מבוסס, לא על הסכמים אלא על קשרים (ויצמן, 1982, ע' 332).

מלך ירדן לשעבר, חוסיין, הקרין חום רב ויצר קשר חם עם עמיתו הישראלי, יצחק רבין. ב-1997, לאחר הרצח בנהריים של שבע הבנות מבית הספר אמי"ת בבית שמש, על ידי חייל ירדני, בא חוסיין לישראל לנחם את המשפחות. על כך אמר נתניהו, שעד יומו האחרון הוא לא ישכח מחווה זאת: מלך ירדן כורע עם דמעות בעיניו לפני המשפחות השכולות מבקש מחילה (No

author, 2002).

⁴ בנימין נתניהו אמר בהפגנה בווינגטון הבירה, ב-15.4.2002, כך: "Until the day I die, I will not forget the day that King Hussein came with me to visit the bereaved families of seven young Israeli school girls, twelve years old, gunned down by a deranged Jordanian soldier. He knelt before the families, before the mothers and fathers. He was weeping. There were tears streaming down his eyes and he said, "Please, please forgive me. Please forgive me." (<http://www.internationalwallofprayer.org/A-009-Netanyahu-Washington-Rally.html>)

כשאסד ניהל שיחות שלום עם ברק הוא הצהיר בפתחו של התהליך שאפשר לעשות שלום עם ברק משום שהוא "מנהיג אמיץ" (Al-Hayat, 1999). גם ערפאת דיבר על "שלום של אמיצים" (כתב "הגדה השמאלית", 2003). אמירה שיש בה גם "ביחד" וגם מחמאה למנהיג האמיץ רבין.

דוגמאות המדגימות מניפולציות רגשיות לצורך יצירת קשר הזדהותי חזק בין עמים לא חסרות מסביבנו, אולם אנו, אנשי מערב טיפוסיים, מתרחקים כמו מאש מכל ביטוי רגשי כזה. זאת, משום שאנו רכשנו בתהליך התפתחותי ארוך (אישי ותרבותי) נפרדות ועצמאות, וקשה לנו לחזור "לאחור" ולוותר על הישגים התפתחותיים אלה. אנו מצפים מהפלסטינים שיעמדו בהסכמים. אנו מדברים בשפה של אמת ושקר – הסכמים והתחייבויות – אבל, עלינו להבין כי היכולת לעמוד בהסכמים אלו דורש תנאים נפשיים מוקדמים. כשיש מנהיג חזק דוגמת הנשיא, חוסני מוברק, במצריים, ניתן להגיע להסכם (שלום קר) עם ממשלות, לא עם עמים. אולם, משנשברה המסגרת, אנו צופים במה שקורה בעיראק או בקרב הפלסטינים. אזי יש צורך להגיע מההתחלה לכל פרט ופרט בנפרד ולהעניק לו באופן התייחסותנו חוויה של קשר וביחד. דרך אחרת אין.

האמת היא יחסית

בחברה שבה שחור יכול, בנסיבות מסוימות, להיות לבן, **האמת מצויה בקשר, והיא איננה ערך אובייקטיבי מוחלט.** אמירה חשובה זו דורשת הבהרה. "אמת" הוא ערך פנימי בחברה המערבית אותו חווה הפרט בתוך עצמו לפני שיציג אותו לסביבתו, כפתרון תרגיל במתמטיקה, שאנו משוכנעים בנכונותו. אולם, בחברה הערבית האמת היא בידי הקבוצה ולא בידי הפרט. התקשורת, התעמולה והמנהיגים כולם משקרים את הפרט. והוא חווה את עצמו נאמן לקשר אתם ולא לערך כלשהו של אמת פנימית. זאת, משום שהאמת הפנימית

שלו לא תעזור לו בדבר, ומה שיאפשר לו לשרוד היא היכולת ליצור קשר עם הקבוצה. באופן זה פעמים רבות, הפרט לא יודע מה הוא באמת חושב וגם אם הוא יודע, אין לזה בעיניו משקל רב. **כשהאמת היא הקשר אין ערך להסכם אלא לקשר**. כל עוד יש קשר טוב, הקשר ולא ההסכם הוא זה שיכובד. על כן, יש להזין באופן מתמיד את הקשר. אלו פני הדברים כשהאמת בחוץ ולא בפנים. כשהאמת היא בידי הקבוצה.

אבי דיכטר בהיותו ראש השב"כ סיפר על פגישה שהייתה לו עם עמיתיו הפלסטינים ביניהם ג'יבריל רג'וב. הדיון נסב סביב טענת ישראל, שהפלסטינים משחררים מחבלים בשיטת "הדלת המסתובבת". הוא פנה לעמיתיו הפלסטינים עם שם ספציפי של מחבל שהרשות הפלסטינית התחייבה לעצור, ומחה שהנה הוא חופשי. לדברי דיכטר, המדהים היה שג'יבריל רג'וב "יודע שהאיש לא בכלא, ידע שאני יודע שהאיש לא בכלא, וידע שאני יודע שהוא יודע שהאיש לא בכלא" (נחמיאס, 2005). למרות זאת, הוא המשיך לשקר.

אני, חושב לתומו הישראלי, משקר מישהו אחר רק כשהוא לא יודע שאני משקר אותו; ואילו הוא, הפלסטיני, משקר אותי כשהוא יודע שאני יודע שהוא משקר.

מה שיתכן שרבים מאתנו לא מבינים הוא זה, שבחברה הערבית אני יכול לבקש ממך "בוא נשנה שנינו יחד את המציאות"; בוא נחליט שנינו שלבן הוא שחור וננהג בהתאם. הרי אמרנו, שהאמת היא בידי הקבוצה ולא אמת מוחלטת הקיימת בתוך הפרט. "למה לנו לריב?" יאמר העמית הערבי. "למה לנו לקלקל את הקשר שלנו בגלל העובדות? בוא נעמיד פנים שהכול בסדר". כך אמר העמית הפלסטיני לישראלי: "בוא נעשה כאילו המחבלים במאסר, כדי לשמור על הקשר הטוב בינינו".

הערבי יעשה מאמצים גדולים להתאים עצמו לאחר ולא להיכנס לעימות אתו, כפי שהוא מורגל מילדותו. שקר היא דרך לגיטימית עבורו, על אף שקשה ביותר לבן המערב לקבל זאת. מאוחר יותר, השקר יכול גם להיות מוצג כהתחשבות באחר, משום שהוא, הערבי, לא רצה לפגוע בו.

קרטר כותב בספרו הדן בהסכם קמפ דייוויד: "ככל שהרביתי להיפגש עם מנהיגים ערבים כך התרשמתי יותר מן הפער הקיים בין מה שהם אמרו לי בשיחות פרטיות, לבין הצהרותיהם הציבוריות... הלחץ הקבוצתי הקיים אצלם הוא עצום (Carter, 1982, ע' 286).

אנו מבינים איפה, שלהסכם, במיוחד עם חברה מפורקת, אין ערך, אלא לקשר בלבד. בכל מקרה, הסכם לא יכול להוביל ליותר מאשר ל"שלום קר", התלוי ברצונו של המנהיג. אם, חס וחלילה, ייפול המנהיג, איש לא מבטיח לנו דבר. רק קשר בין אנשים ועמים הוא זה שיכול להבטיח שקט. קשר זה השיג נשיא צרפת לשעבר, ז'אק שיראק, שהיה המנהיג המערבי הפופולארי ביותר בעולם הערבי, בהצהרות חמות בלבד (Guitta, 2005). במפגש הבלתי אפשרי בין אלה שה"אמת" שלהם היא בפנים; לבין אלה שהאמת שלהם היא הקשר, עלינו להתחיל לחשוב במונחים של קשר. זאת משום, שלבנות אמת פנימית לנו, המערב, לקח כמה מאות שנים. לא נוכל למסד זאת עם הערבים בשנים ספורות.

מה משמעות ה"שלום" אצל הערבים?

כשאיש המערב חושב על "שלום", הוא עשוי לחשוב על מימוש עצמי שיתאפשר בחסות השלום; זכויות הפרט יפרחו; יהיה לו פנאי להשקיע בעצמו; וכדומה. שלום עבור איש המערב, אין בו בהכרח קשרים חמים כקשרי משפחה אלא מודל של נפרדות, שבה כל פרט חי לו את חייו ללא צורך להילחם. על כן, הוא יכול לעשות את מה שהוא אוהב ביתר קלות. עבור איש המערב, שלום הוא הרחבת ההסכמה הדמוקרטית באופן שתכלול גם מדינות שכנות.

מה חושב איש ערב כשהוא אומר "שלום"? הרי במודל שלו לא קיים מימוש עצמי ולא זכויות הפרט? הוא לא אמון על נפרדות ועצמאות. הוא יכול לחשוב

על יחסים חמים בין משפחות וחמולות. שלום לדידו זה קשר עם אח, שלו הוא דואג.

אבל, שלום לא יכול להתקיים עם מי שאני בקושי מכיר, כך הוא יאמר. לדידו, שלום זה לא הסכם כתוב, אלא קשר שיש להזין ולטפח באופן קבוע, כפי שנוהגים בני משפחה.

כאן טמונה הטעות הגדולה שלנו. כשאנו מדברים על "שלום", יש לנו אוסף אסוציאציות המתאימות לתרבות שלנו, אבל האסוציאציות בתרבות הערבית שונות לחלוטין.

לדידנו "שלום" זה "מזרח תיכון חדש". לדידם, אין מילה מפחידה יותר מ"חדש". זאת, משום שהחברה הערבית מכוונת לקשר, לעבר ולמסורת ולא לחידושים (מכל סוג), ששלום יכול להביא אתו.

מי שרוצה להבין זאת טוב יותר שיחשוב על החברה היהודית החרדית, שבה הרבנים אומרים "חדש, אסור מן התורה." כל כך קשה ומפחיד עבור חברות מסורתיות לערוך שינוי. שלום, המביא בעקבותיו התפתחות ויתר חופש, הוא גם איום על אחדות המשפחה שלהם, ועל שלמות המשטר הדיקטטורי. ראו את ייסורי הקבוצות הדתיות והמסורתיות היהודיות השונות, בניסיון לשמר את תרבותן.

על כן, עלינו לשאוף לקשר ולא לניצחון ואף לא לשלום. עלינו לשאוף לקשר על פי "המודל המשפחתי" ולא לשוויון על פי המודל הדמוקרטי.

כיצד יש להגיב למניפולציות?

כדי להבין לעומק את החשיבה הערבית, די להקשיב להצהרות מנהיגיו ולאמונתו של הערבי הפשוט ברחוב. לעיתים, נדמה לנו שהם משוגעים; או לחילופין, שהם "עובדים" עלינו.

האמת היא לא הראשונה ואף לא האחרונה.

בהזדמנות זאת אסתפק בהדגשת החשיבה הנסיבתית, תלוית ההקשר; ולא זו העצמאית והנפרדת, שצריכה להזכיר לנו שוב ושוב שאלו שעומדים מולנו חושבים אחרת מאתנו.

לדוגמה, יאסר ערפאת האשים את ישראל בזמנו שהיא שולחת סוכנים שלה לבית ג'אלה, כדי שירו על ירושלים, כדי שישראל תוכל לתקוף. נוסח דומה נאמר על ידי שר החוץ הסורי פארוק אשרע בשנת 2000, עת נסוגה ישראל מלבנון. הוא טען אז שישראל תשלח לאחר הנסיגה את סוכניה ללבנון, כדי שירו על ישראל. זאת, כדי שישראל תוכל להחזיר ללבנון שבעתיים (גרוזברד, 2000, ע' 248).

במקרים אחרים, עשויים מנהיגים ערביים להאשים את ישראל בפגיעה טרוריסטית בעצמה, כדי להאשים את הערבים; להכחיש את האמת ההיסטורית, שליהודים קשר להר הבית כפי שעשה ערפאת (גולד, 2007); להכחיש את השואה; לומר שישראל אשמה בהרשעתו של עזאם עזאם, משום שהיא הכתימה את מערכת המשפט המצרית (דברי נשיא מצרים, חוסני מוברק (גרוזברד, 2000, ע' 311), מבלי בכלל להתייחס לעבודות האם הוא מרגל או שלא; ועוד).

אם נבין את יסודות החשיבה הקולקטיבית הערבית, קונספירציות מסוג זה לא תהיינה זרות לנו. בהעדר אמת פנימית, וכשהאמת, נתונה בידי הקבוצה והסמכות, חשיבה מניפולטיבית כזאת שכיחה מאוד. הזרות של אמירות כאלה תתמתן במעט לאוזן המערבית, אם נזכור שכזה הוא עולמו של בן החברה הערבית מאז לידתו. לדידנו, הקונספירציה היא הפרעת חשיבה; לדידו, היא

חיי היומיום בקבוצה שבה המנהיג – יהיה זה אב סמכותי או מנהיג פוליטי – לא מחויב לכל שקיפות. המניפולציות משקפות טוב מכל את עובדת היותו של בן החברה הערבית תלוי בסביבתו ולא נסמך על עצמו.

הדרמה מתרחשת, אם כן, לא בתוך העצמי, אלא, בין פרט אחד למשנהו. לא יתכן שהישראלים נסוגים מלבנון משום שזו בחירתם. מבחינת הערבי, סביר יותר להניח שהם נסוגים משום שיש להם תוכנית הנוגעת אליו. הם לא עצמאים ונפרדים. הם כמוני, חושבים על האחר ותלויים בו.

סיכום

כתבתי את העבודה, משום שלדעתי, חסרה לנו הבנה בסיסית של יסודות החשיבה הערבית שהיא חשיבה מסורתית-קולקטיבית. חסרון זה הוא עמוק ומשמעותי ביותר, ומחיריו גבוהים.

ההבדלים התרבותיים בין ישראל לשכנותיה הם מהותיים וקשים מאוד לגישור.

אם, בדומה למסמך הזה, היה נכתב מסמך דומה בצד השני, מעין "מדריך ערבי למפגש עם היהודי..." , היינו נבהלים מהאופן שבו הצד השני רואה אותנו, ולא רק בגלל מעשינו. הרבה בשל האופן שבו אנו מדברים אליו.

לא קל להטמיע שבאזורנו אין אמת אחת, ושאותה מציאות נראית לשני הצדדים באור שונה לחלוטין. לא קל להבין, שבניגוד אלינו, הערבי הפשוט ברחוב חושב רק במונחי קשר ולא במונחי נפרדות ועצמאות; ושאורח חשיבתו – כבעל מיקוד שליטה חיצוני – מונע על ידי השאלה, האם שכניו מכבדים אותו או מעוניינים להשפילו. המצב הנוכחי הוא שאנו מנהלים דיאלוג, לא עם הצד הערבי אלא עם עצמנו, כאילו העומד מולנו הוא בן תרבותנו.

למרות הקשיים, מרגע שנטמיע זאת, הקונפליקט שבינינו לבין שכנינו יכול להיותפס באור חדש. אנו יכולים להסביר למשל, מדוע, למרות שנחתמו הסכמי שלום עם ממשלות באזור, נשארה ישראל נטע זר, מנוכרת לאזרחי המדינות השכנות; ולהבין שאין באזורנו מצבי ביניים. אם אין מעניקים לבן התרבות הערבית אפשרות לקשר, הדרך היחידה שנשארת בפניו היא עימות. אנו יכולים להבין, שאופן הדיבור שלנו רלוונטי מאוד לדיאלוג שאנו מנהלים עם מדינות המערב, אך גורם נזק משמעותי ליחסינו עם שכנינו; ושגם ההתנהגות הקשוחה ביותר שלנו אינה חייבת למנוע שימוש בהצהרות חמות ומתבקות.

ההבנה הזאת יכולה ליצור שינוי משמעותי. העובדה, שבאזורנו חייבים לעשות הבחנה ברורה בין הצהרות ודיבורים למעשים, מאפשרת גם לנו לנהוג באותה המידה. העובדות אינן משנות. משנה המסר הרגשי המועבר; וחשוב, שהוא יועבר באופן בלתי תלוי לחלוטין לצורך שלנו להגן על עצמנו.

הקשר הוא תכלית הכל. הוא תהליך מתמשך ולא מטרה נקודתית ערטילאית כמו "שלום". בכוחו למוסס את המכשולים הגדולים ביותר להסדרה של קיומנו באזור כמדינה מוכרת ולגיטימית בעיני תושביו האחרים. דרך ניהול הקשר מתבצעת ההכרה דה פקטו בישראל ובתושביה ומתקחה הרצון להשמידה. כך נוצרת הכרה אמיתית ולא הכרה על נייר, והמרתק מכל – ההכרה הזו היא בחינם. רק בדרך של התמדה בקשר ובשינוי דפוסי התבטאות וחשיבה, אבל, דומה שאנו נבהלים מקשר, ממילים חמות וממחמאות שלא עולות דבר...

למותר לציין, שהדוגמאות המובאות ואחרות שדומות להן אינן מעשי קסם העומדים בפני עצמם, שדי להשתמש בהם כדי להשיג את התוצאות המקוות. המלצה זו היא חלק מהיבט שלם ומלא, הנוגע לקשר הרגשי שאני מציע לפתח עם העולם הערבי, ושאותו יש לכלכל ולהזין בקביעות. מדובר בצורך מתמשך וקיומי להשקיע אנרגיה רגשית רבה בקשר, כפי שעושה כל בן ערב.

צוות מומחים בתחום הפער הבין תרבותי שישב ליד אוזנה של ההנהגה הישראלית, ויביא אותה לדבר ישירות אל אזרחי המדינות השכנות ואל מנהיגיהם; כמו גם אל אויבינו המרים ביותר, תוך עשיית שימוש בכללים ובעקרונות ליצירת דיאלוג שהובאו להלן, יכול ליצור קפיצת מדרגה ביחסנו עם תושבי האזור האחרים ובוודאי עם אזרחי ישראל הערבים.

ראוי לציין כי רבים מתנגדים, מסיבות שונות, לתזה שהצגתי בפניכם. כך לדוגמה כתב פרופ' אהוד טולידאנו (2009) מהחוג להיסטוריה של המזרח התיכון באוניברסיטת תל אביב, כי דיבורים נוסח זה, המתאר את האזור כ"פלנטה אחרת", שבה "כללי ההתנהגות שונים מהמקובל בעולם ה"תרבותי", מגחיכה את הערבים ומחזקת את אלה בציבור הסבורים כי אנו "יולה בג'ונגל".

ביקורת על התזה הזו מן הצד הפלסטיני השמיע פרופסור ראסם חמאסי (2008) מהחוג לגיאוגרפיה ולימודי הסביבה באוניברסיטת חיפה. חמאסי טוען, כי העבודה מתעלמת מכך שהניכור בין ישראלים לערבים נוצר בשל מה שהוא מכנה "אלמנט הכיבוש", שלדעתו הוא חזות הכל.

אבל, אם תקבלו את העקרונות שפורטו לעיל, שהקשר הוא העיקר, אזי אחת משתיים: או שנחכה שהערבים יאמצו אורח חשיבה מערבי, או שנאמץ את אורח החשיבה שלהם. האפשרות המעשית היחידה, כמובן, לנסות את הדרך השנייה. בינתיים, אנו ממשיכים לשלם מחירים בשל חוסר ההבנה של כללי השיח הנהוגים באזור.

היתרון העיקרי של השימוש בכללים הללו הוא, שאין הם מחייבים את המשתמש לויתורים. הוא יוכל להמשיך להחזיק באמונותיו ובעקרונותיו, אולם, לסגל לעצמו "שפה" אחרת, שרווחיה יכולים להיות רבי משקל בטווח הארוך.

מקורות

- ברקו ראובן (2009), הסדר בעזה : א-זהאר מצמץ ראשון, **ישראל היום**, 10/2/09, ע' 33.
- גולד דורי (2007), המאבק על ירושלים : 10 עובדות שחשוב לדעת, **המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה**, 15/5/07,
<http://www.jcpa.org.il/JCPAHeb/Templates/showpage.asp?FID=326&DBID=1&LNGID=2&TMID=99&IID=4693>
- גרונברד עפר (2000), **ישראל על הספה**, תל אביב : ידיעות אחרונות, ע' 248.
- גרונברד עפר (2006), **מנחם בגין – דיוקנו של מנהיג**, תל אביב : רסלינג.
- גרונברד עפר (2007), **פיצוח הצופן התרבותי**. באר שבע : הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון.
- וייצמן עזר (1982), **הקרב על השלום**, ע' 332, תל אביב : עידנים.
- חמאיסי ראסם (2008), **הערות לטיטוס המאמר**, חיפה : החוג לגיאוגרפיה ולימודי הסביבה, אוניברסיטת חיפה (בכתובים בידי המחבר).
- טולידאנו אהוד (2009), מבינים ערבים : על הפרשנים, **ישראל היום**, 10/2/09, ע' 33.
- יעלון משה (בוגי) (2008), **דרך ארוכה קצרה**, תל אביב : ידיעות אחרונות, ספרי חמד.
- כהן הלל (2008), חידת המופתי – חאג' אמין אל-חוסייני והנכבה, אצל : גולדשטיין יוסי (עורך), **מנהיגות בעיתות מלחמה**, תל אביב : משרד הביטחון, ההוצאה לאור, יד חיים וייצמן, עמ' 54-81.
- כתב "הגדה השמאלית" (2003), ערפאת במפגש עם פעילי שלום ישראלים ופולסטינים :
אנו נחושים להשיג הפסקת אש, **הגדה השמאלית, במה ביקורתית לחברה ולתרבות**,
21/6/03
<http://www.hagada.org.il/hagada/html/modules.php?name=News&file=print&sid=1073>
- נחמיאס רועי (2005), דיכטר מציג : תרבות ה"עני" של הפלסטינים. **Ynet**, 9.9.2005,
<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3139609,00.html>
- נחמיאס רועי (2008), חמאס : טמטום ישראל מציב עוד אלפים בקו האש, **ynet**,
24/12/08,
<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3643787,00.html>
- סוכנויות הידיעות (2009), מצרים : ירי הרקטות מרצועת עזה חייב להיפסק, **ynet**,
1/1/09

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3649010,00.html>

ynet (2009), צה"ל ממשיך לפזר כרוזים בעזה : עזבו את הבית, 3/1/09, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3649574,00.html>

Al-Hayat (London) (1999), Assad Declared About Barak: "A strong and honest man who wants to make peace with Syria and who operates according to a well planned strategy." July 23.

Brainy Quate (2009), http://www.brainyquote.com/quotes/authors/h/hassan_nasrallah.html

Brzezinski Z. (1985), **Power and Principle**, New York: Farrar, Straus & Giroux, p. 284.

Carter J. (1982), **Keeping Faith**, Toronto, New York, London, Sydney: Bantam Books, p. 286.

DPA (2009), Gaza will not surrender to Israeli ground troops: Haniya, **Sifi news**, 07 January, <http://sify.com/news/fullstory.php?id=14831684>

Guitta Olivier (2005), The Chirac Doctrine, **Middle East Quarterly**, <http://www.meforum.org/article/772>

No Author (2002), Netanyahu At Washington Rally April 15, In: <http://www.internationalwallofprayer.org/A-009-Netanyahu-Washington-Rally.html>